

КАНЦЭПТУАЛЬНАЯ СКІРАВАНАСЦЬ ВАЕННАЙ АПОВЕСЦІ 1950–1970-Х ГГ. У ТВОРЧАСЦІ В. БЫКАВА

Т. Р. Багарадава

*Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
Полацк, Рэспубліка Беларусь
bogoradova1974@yandex.ru*

У артыкуле аналізуецца ваенная аповесць 1950–1970-х гг. у мастацкай спадчыне В. Быкава – беларускага пісьменніка, творчасць якога з’яўляецца неад’емнай часткай сусветнага культурнага поля. Ваенныя аповесці аўтара адзначанага перыяду маюць трагедычны пачатак, які ўзмацняецца ў творчасці мастака перыяду 1980–1990-х гг.

Ключавыя словы: аб’ектывавана-дакументальны пачатак; партызанская аповесць; лейтэнанцкая проза; рэмаркізм; прытчава-парабалічнае адлюстраванне.

THE CONCEPTUAL ORIENTATION OF THE MILITARY STORY 1950–1970s IN THE WORKS OF V. BYKOV

T. R. Bogoradova

*Polotsk State University
Polotsk, Republic of Belarus
bogoradova1974@yandex.ru*

The article analyzes the military novel of the 1950–1970s in the artistic heritage of V. Bykov, a belarusian writer whose work is an integral part of the world cultural field. The war stories of the author of the noted period have a tragic beginning, which is intensified in the artist’s work of the period of the 1980–1990s.

Key words: objectified-documentary beginning; partisan story; lieutenant’s prose; remarkism; parable-parabolic reflection.

У мастацкай практыцы Васіля Быкава (1924–2003), найбольш вядомага ў свеце беларускага пісьменніка ХХ ст., у пэўным сэнсе працягнуты аб’ектывавана-дакументальны кірунак творчасці М. Гарэцкага. Сучасныя даследчыкі расшукалі самую першую аповесць В. Быкава пра Вялікую Айчынную вайну, якую сам аўтар ніколі не перадрукоўваў пасля яе першай публікацыі ў 1958 г. Гэтая аповесць называлася «Апошні баец» (1957), і яна была напісана з тым пафасам веры ў савецкага байца, у будучую перамогу над ворагам, што быў вельмі характэрны для савецкай літаратуры 1950-х гг. Творчы почырк В. Быкава з увагай да выяўленчай дакладнасці ўжо быў бачны ў гэтым творы, але быкаўская ідэя гуманізму з распрацоўкай маральна-этычнага плану ў «Апошнім байцы» яшчэ не набыла сваёй глыбіні. Аднак ужо ў аповесці «Трэцяя ракета» (1961) пісьменнік раскрыў сталае асабістае бачанне ваенных дзеянняў: «Кожны год дзе-небудзь на свеце ішла вайна, дзяржавы, што не ваявалі, з усяе сілы рыхтаваліся да таго, і гады нашай сталасці былі кароценькімі перапынкамі паміж дзвюма войнамі, у якіх кавалася зброя, фарміравалася ўсялюдная злосць, рыхтавалася навуковае абгрунтаванне будучай бойні і раслі салдаты будучых рот, батальёнаў, палкоў <...>. Яна была прываблівай нам, гэтая вайна, і вабіла нас да таго часу, пакуль была выдумкай, а не рэальнасцю» [2, с. 8]. Творы В. Быкава 1960-х гг. – да «партызанскай» аповесці «Сотнікаў» (1970) – характарызуецца паглыбленым псіхалагізмам у адлюстраванні ваеннай рэчаіснасці, арыгінальным засваеннем вопыту Л. Талстога, з «Вайной і мірам» якога, па словах В. Локун, В. Быкаў «прайшоў праз усю вайну» [10, с. 9].

У прозе народнага пісьменніка крытэрыямі вымярэння ваеннага кантэксту зрабіліся праўдзівасць і смеласць у раскрыцці вострых, неадназначных калізій падчас вайны. У адзначаны перыяд аўтарская творчасць развівалася ў напрамку стварэння «лейтэнанцкай прозы», заснаванай на асабістым вопыце ўдзельніка ваенных падзей. Прадстаўнік рускага літаратуразнаўства Н. Лейдэрман даў наступнае вызначэнне яе жанраваму ядру: «У працэсе станаўлення “лейтэнанцкай прозы” структурным ядром плыні стала сапраўды новая жанравая мадэль з пэўнай стылёвай танальнасцю. Гэту жанравую мадэль (або дакладней – жанравую разнавіднасць) мы называем франтавой лірычнай аповесцю. У яе канструктыўных і экспрэсіўных якасцях афармлялася і развівалася новая эстэтычная семантыка» [9, с. 163–164]. В. Быкаў у беларускай літаратуры быў аднадумцам рускіх аўтараў (Р. Бакланова, Ю. Бондарава, Б. Васільева, інш.) у стварэнні той жанравай формы аповесці, якая, па словах А. Крыклівец, «у значнай ступені паўплывала на развіццё ваеннай прозы» [8, с. 57].

У прозе беларускага аўтара відавочныя матывы «страчанага пакалення», вопыт якога толькі ў 1950-я гг. пачаў асэнсоўвацца беларускай літаратурай, у сувязі з чым В. Локун адзначала: «Існавалі два ўзроўні “рэмаркізму”: рэмаркізм у адлюстраванні аб’ектыўнага вобраза вайны і рэмаркізм у адлюстраванні яе духоўнай прасторы. Першы ўзровень – гэта якраз тое, што паядноўвае літаратуру “страчанага пакалення” і літаратуру “лейтэнанцкую” – антываенную і антысталінскую адначасова» [10, с. 17]. Другі адрознівае іх, бо, па словах Л. Сіньковай, «ступень несвабоды быкаўскага чалавека ёсць якасна, непараўнальна (можна сказаць, эпахальна) іншая, чым у герояў заходнееўрапейскіх баталістаў» [7, с. 129–130].

Лёс большасці быкаўскіх герояў драматычны. Па словах Д. Бугаёва, «В. Быкаў – пісьменнік з трагедыйным бачаннем жыцця» [1, с. 7]. У. Конан даў наступную характарыстыку героям быкаўскай прозы: «Яны пакутніцкія, але ў гэтым пакутніцтве гартуюцца ваяры духу, за якімі – будучыня» [6, с. 25]. Празаік разам са сваімі героямі паглыбляецца ў ваенныя рэаліі. Наратар у тыповай быкаўскай аповесці вызначаецца глыбінёй характару, дамінантай маральнага пошуку і самаахвярнага выбару. Пачынаючы з адлюстравання псіхалогіі персанажа, яго мінулага, перадгісторыі (напрыклад, у аповесці «Жураўліны крык», 1959), пісьменнік актуалізаваў элемент выпадковасці, збегу абставін, волі лёсу (у творы «Здрада», 1960). Праблема маральнага выбару героя таксама праходзіла мастацкую трансфармацыю, набываючы якасна новае вырашэнне ў выглядзе маральнага прысуду або пакарання антыгероя-паплечніка (у аповесці «Трэцяя ракета», 1961). У творы «Мёртвым не баліць» (1965) аўтарскі голас пастаўлены на адзін узровень з меркаваннем наратара, набліжаецца да разгадкі былых трагедый, перажытых грамадствам, і палемізуе з афіцыйнай думкай пра сутнасць гераізму і подзвігу на вайне. Маючы на ўвазе франтавую аповесць «Праклятая вышыня» (1968), пазначаную надзвычайным эмацыянальным напалам, М. Тычына сцвярджаў: «Тут блізкія да “Пасткі” (1962) і “Мёртвым не баліць” праблематыка і сюжэтная сітуацыя, калі ў герояў не застаецца ніякага выбару, “рэмаркізм” у паказе герояў і ў самой манеры пісьма» [4, с. 662]. У «Праклятай вышыні» В. Быкаў распадаў даследаванне прыроды чалавечага страху, трагічнага ўплыву сістэмы рэпрэсій на лёсы людзей. Пачынаючы з аповесці «Круглянскі мост» (1968), пісьменнік разняволены ў творчым выбары і выкарыстанні элементаў мастацкай умоўнасці, праявай якой стала ўжыванне ўстаўных апавяданняў, па сутнасці, прытчаў. Як паказала далейшая практыка В. Быкава-пісьменніка, ён шырока выкарыстоўваў жанр прытчы і ў перыяд 1990-х гг. Разам з тым зварот да партызанскай тэматыкі прывёў пісьменніка да гранічнага абвастрэння трагічных сітуацый. Аўтар сутыкае антаганістычныя погляды на жыццё ў савецкіх партызан, што размяшчаюцца ў беларускіх лясах. Гэтыя партызаны па-рознаму бачаць метады барацьбы з ворагам; частка з іх не лічыць абавязкам хоць мінімальна ашчаджаць жыццё беларуса на зямлі, акупаванай фашыстамі. У аповесці «Сотнікаў» мастацкая эвалюцыя В. Быкава заключаецца ў адлюстраванні псіхалогіі персанажа праз скрупулёзны аналіз яго свядомасці. Па словах самога аўтара, яго цікавіў «унутраны свет чалавека, магчымасці яго духу» [3, с. 66]. У аповесці «Абеліск» (1971) В. Быкаў стварыў палемічнае поле для роздуму над праблемай маральнага выбару. Твор «Дажыць да світання» (1972) прысвечаны прыродзе гераічнага. У аповесці «Воўчая зграя» (1974) пісьменнік гранічна абвастрыў праблему будучыні. У творы «Яго батальён» (1975) – апошнім з цыкла франтавых аповесцей – аўтар істотна пашырыў сістэму вобразаў, перавёў індывідуалізаванага героя ў агульны кантэкст, паказаў сувязь асобнага чалавека і народа. Паглыбленым аналізам матывацый партызана-дзэрціра, здрадніка вылучаецца апошні твор з цыкла «гераічных» партызанскіх аповесцей – «Пайсці і не вярнуцца» (1978). І. Залатускі, палемізуючы з І. Дзялковым, даў наступнае вызначэнне новай светапогляднай канцэпцыі пісьменніка: «Быкаў супраць Быкава» [5, с. 38].

Празаік у гэтым творы зрабіў праекцыю ваенных рэалій на сучаснасць, папярэдзіў аб небяспецы згубіць сэнс жыцця праз ізаляцыю ад сацыяльнага асяроддзя і кантэксту часу. Відавочна, што на вызначаных этапах творчасці ў аповесцях пісьменніка прасочваюцца некаторыя праявы «катэгарычнага імператыву» І. Канта, сутнасць якіх зводзіцца да наступнага: галоўным для чалавека павінна быць імкненне да асабістай маральнай дасканаласці і чалавечага шчасця, учынкі асобы не павінны парушаць свабоду іншых людзей. Менавіта *прытчава-парабалічным* адлюстраваннем рэчаіснасці, а таксама прысутнасцю маральнага імператыву адзначаны такія з названых вышэй аповесцей, як «Пастка», «Круглянскі мост», «Сотнікаў», «Дажыць да світання». Адлюстраваннем найперш цвёрдых перакананняў аўтара паводле чалавечай маралі з’яўляюцца аповесці «Жураўліны крык», «Здрада», «Трэцяя ракета».

Даследчык Т. Тарасава заўважыла, што «біяграфічны пачатак аказаўся здольным ператвараць факты жыцця асобы-пісьменніка, рэальныя гістарычныя падзеі ў <...> сімвалы Лёсу, Дарогі, Жыцця, Смерці» [11]. Такім чынам, аўтабіяграфізм ваеннай аповесці ў творчасці В. Быкава з’явіўся рашаючым фактарам для развіцця жанру, спрыяў не толькі раскрыццю гісторыі нарацара, але зрабіўся тым духоўным вопытам, які паяднаў этычны і эстэтычны пачаткі, паглыбіў аўтарскае светаўспрыманне і разуменне проблем быцця.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бугаёў, Д. Чалавечнасць В. Быкава / Д. Бугаёў // Да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава: зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: Л. Д. Сінькова (старш.) [і інш.]. – Мінск, 2005. – С. 3–8.
2. Быкаў, В. На крыжах: выступленні, арт., інтэрв’ю / В. Быкаў. – Мінск: Беларусь, 1992. – 271 с.
3. Быкаў, В. Праўдай адзінай: літ. крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю / В. Быкаў. – Мінск: Маст. літ., 1984. – 262 с.
4. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – Т. 3: 1941–1965. – 952 с.
5. Золотусский, И. Быков против Быкова / И. Золотусский // Лит. обозрение. – 1978. – № 12. – С. 38–44.
6. Конан, У. Проблема добра і зла ў творчасці В. Быкава / У. Конан // Крыніца. – 1996. – № 3. – С. 25.
7. Корань, Л. Цукровы пеўнік: літ.-крытыч. арт. / Л. Корань. – Мінск: Маст. літ., 1996. – 286 с.
8. Крикливец, Е. В. Перед нравственным выбором: типология героев в русской и белорусской военной повести второй половины XX века / Е. В. Крикливец // Белая вежа. – 2017. – № 7. – С. 56–60.
9. Лейдерман, Н. Современная русская литература: 1950–1990-е годы: в 2 т. / Н. Лейдерман, М. Липовецкий. – М.: Академия, 2003. – Т. 1: 1953–1968. – 413 с.
10. Локун, В. І. Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры / В. І. Локун. – Мінск: Тэхнапрынт, 2005. – 228 с.
11. Тарасава, Т. М. Беларуская проза XX стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце: экзистэнцыялізацыя духоўнага свету героя: аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук: 10.01.01. / Т. М. Тарасава; Беларус. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка. – Мінск, 2013. – 44 с.